

O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA NOMA JANRI VA UNING JANR SIFATIDA SHAKLLANISHI

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.7.7.011>

*Habibova Manzila Nuriddinovna,
BuxDTI, ingliz tili kafedrasida o‘qituvchisi*

**ЖАНР “НОМА” И ЕГО ФОРМИРОВАНИЕ КАК ЖАНРА В
УЗБЕКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

*Хабибова Манзила Нуриддиновна,
БухГМИ, преподаватель английского языка*

**“NOMA” GENRE AND ITS FORMATION AS A GENRE IN UZBEK
CLASSIC LITERATURE**

*Habibova Manzila Nuriddinovna,
BuxSMI, teacher of English language*

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotida noma janri va uning janr sifatida shakllanishi bayon etilgan. XIV asr oxiri va XV asrning birinchi yarmidan nomachilik janrida yaratilgan asarlar sanab o‘tilgan va bu asarlarda o‘z davrining hayoti, insonlarning orzu-intilishlari o‘z ifodasini topganligi, ularda vatanparvarlik, adolat va tenglik, muhabbat va sadoqat tarannum etilganligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: mumtoz adabiyot, noma janri, nomachilik, xat, maktub, she‘riy maktub, doston.

Аннотация: В статье рассматривается жанр нома в узбекской классической литературе и его становление как жанра. Перечислены произведения кочевнического жанра конца XIV века и первой половины XV века, в которых анализируется жизнь своего времени, мечты и чаяния людей, прославляющие патриотизм, справедливость и равенство, любовь и преданность.

Ключевые слова: классическая литература, жанр нома, номачилик, письмо, поэтическое письмо, эпос.

Abstract: The article describes epistolary genre and its development as genre in Uzbek classical literature. The works of the nomadic genre from the end of the XIV century and the first half of the XV century are listed. Moreover, the life of their time, the aspirations of the people, the glorification of patriotism, justice and equality, love and devotion and other issues of these epistolary works have been analyzed.

Keywords: classical literature, epistolary genre, epistle, letter, message, poetic writing, epic.

Kirish. XIV asr oxiri XV asr boshlarida o‘zbek mumtoz adabiyotida bu davrda nomachilik va munozara janrlari keng rivojlandi. Bizga ma‘lumki mumtoz adabiyotda noma janri dastlab forsiy adabiyotda shakllangan. Uning dastlabki shakllari X-XII asrda shakllangan edi. Ularga misol qilib diniy-tarixiy asar “Xudoynoma”, “Shohnoma” kabi asarlarini keltirishimiz mumkin. Shundan keyin o‘zbek mumtoz adabiyotida ham noma janri keng qo‘llanila boshlandi. Dastlab Is‘hoq Xorazmiyning dunyoviy lirikani tarannum etgan “Muhabbatnoma” asari yoziladi. Keyinchalik birin ketin Xo‘jandiyning “Latofatnoma” Said Ahmadning “Taashhuqnoma”, Yusuf Amiriyning “Dahnoma” Said Qosimiyning “Haqiqatnoma” va “Sadoqatnoma” kabi asarlari paydo bo‘ladi.

XIV asr oxiri va XV asrning birinchi yarmidan nomachilik janrida yaratilgan asarlarda o'z davrining hayoti, insonlarning orzu-intilishlari o'z ifodasini topgan bo'lib, ularda vatanparvarlik, adolat va tenglik, muhabbat va sadoqat tarannum etilgan. Xorazmiyning "Muhabbatnoma" asari oshiqning ma'shuqaga yo'llagan ga'zal shaklidagi o'nta ishqiy maktubidan iborat. Keyinchalik Xorazmiyning "Muhabbatnoma" si ta'sirida yaratilgan Xo'jandiyning "Latofatnoma", Said Ahmadning "Taashshuqnoma", Yusuf Amiriyning "Dahnoma" asarlarida ham noma janri an'alariga rioya qilingan, ularning barchasi bir xil vaznda ya'ni hazaji musaddasi mahzuf vaznida, masnaviy shaklida yozilgan, barchasi ham o'nta nomadan ("Muhabbatnoma" bundan mustasno) iborat. "Muhabbatnoma", "Latofatnoma", "Taashshuqnoma" asarlarida nomalar oshiq tilidan safoga, ma'shuqaga yetkazishini iltimos qilib yozilgan bo'sa, «Dahnoma» dagi nomalar ham oshiq, ham ma'shuqa nomidan yo'llangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xorazmiyning «Muhabbatnoma» asari juda ko'p sharqshunos olimlarning e'tiborini o'ziga qaratadi. Jumladan, A.M.Samoylovich, M.F.Ko'prulizoda, A.M.Sherbak kabi xorijiy tadqiqotchilar bu borada qiziqarli ilmiy izlanishlar olib borishdi. Sharq, xususan, o'zbek mumtoz adabiyotida turli munosabatlar bilan yozilgan noma (maktub, xat)lar mavjud. Ular mavzu-tematikasiga ko'ra birbiridan o'zaro farqlanadi. Masalan, adabiyot tarixida "noma" deb ataluvchi tarix, memuar, sayohat yoki janglar ta'rifi haqidagi asarlar yaratilgan ("Zafarnoma", "Boburnoma", "Shayboniynoma" singari). Lekin ularda "noma" atamasi o'zgacharoq vazifani bajaradi. Masalan, "Zafarnoma" – zafarli jangovar harakatlar haqidagi asar, "Shohnoma" – shohlar tarixi haqidagi badiiy asar, "Sayohatnoma" - turli sayohatlar va sarguzashtlar tafsiloti haqidagi asar, "pandnoma" – nasihato'g'itlar to'plami va hokazo. Aslida, "noma" oshiqning ma'shuqaga yo'llangan maktublari tarzida yozilganligi tufayli ana shunday nom bilan atalgan" [1]. Shu bilan birga noma mumtoz adabiyotda sezilarli mavqega ega bo'lmish liro-epik janr hamdir. Tadqiqotimiz manbai bo'lgan "Muhabbatnoma", "Latofatnoma", "Dahnoma", "Taashshuqnoma" singari asarlar ana shu janr namunalari. Adabiyotshunos O.Jo'raboyevning fikricha, "Mumtoz adabiyot tarixida yana bir she'r turi borki, uni mug'anniynoma (mug'anniy - kuychi, bastakor, xonanda ma'nolarida) deb ataladi." [2]

"Noma" atamasiga "Navoiy asarlari lug'ati" da quyidagicha ta'rif berilgan: "Noma" - xat, maktub; risola; Nomai iqbol - mehribonchilik xati; xursandchilik xati; Noma sabt etmak - xat yozmoq; Nomai ahmol amallar (tiriklikda qilingan yaxshi, yomon – gunoh, savob ishlar) yozuvi." [3]

Muhokama va natija. Noma xat ma'nosini ifodalaydi. Adabiy tizim sifatida noma maktub tarzida yozilgan badiiy asardir. O'zbek va fors-tojik adabiyotida noma asosan she'riy shaklda yaratilgan. O'zbek mumtoz adabiyotida bu janrning ilk namunasi shoir Xorazmiyning «Muhabbatnoma» asaridir. «Muhabbatnoma» liro-epik asar bo'lib, turli she'riy janrlami - noma, masnaviy, g'a'zal, qit'a va madhiyani o'z ichiga olgan. Biroq undagi yetakchi janr - nomadir. Noma masnaviy usulida qofiyalanadi. Misol:

Soching bir torina ming hur yetmas, - a
Yuzungning nurina ming nur yetmas. - a
Agar bersa suyurg 'ab haq taolo, - b
Kerakmas sensizin Jirdavsi a'lo. – b [4]

Noma mustaqil asar bo'lishi bilan birga biror asar to'qim asidan o'rin olishi, uning tarkibiga kirishi ham mumkin. Mustaqil nomalar bu janrda yo yetakchi bo'ladi, yoki asar boshdan - oyoq shu janrdangina iborat bo'ladi. Masalan, Xorazmiyning «Muhabbatnoma»si, Alisher Navoiyning Said Xasan Ardasheriga she'riy maktubi - «Masnaviy»si, Muqimiyning «Sayohatnoma»si. Misol:

Salomekim ko'rtgul jonona aysa,

Yorur ko 'zlar savodidin bitisa.
Salomimni tegur ul dilsitong 'a,
Rahmsiz bevafo joni jahong 'a.
Salomimni tegur ul xushliqog 'a,

Qamug' boshdin - oyoq obi baqog 'a.[5] («Muhabbatnoma» 2-nomadan).

Muhokama. Biror asar to'qimasidagi nomalar katta asarlarda uchraydi. Bunday nomalar o'sha asarlar qahramonlari nomidan bir-birlariga yozilgan bo'ladi. Ularda ham qahramonning ruhiy kechinmalari, orzu-intilishlari ifodalanadi. Bunday nomalarning xususiyati shundan iboratki, ular qaysi asar to'qimasida bo'lsa-da, o'sha asar vazni va qofiyalanishi usulida bitiladi. Bunday nomalarning eng go'zal namunalarini Navoiyning «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun» dostonlarida uchratamiz. Keyingi davrlarga kelib nomalarning xili ko'paydi. Jumladan, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Tajalliy kabi shoirlar tomonidan yozilgan sayohatnomalar noma janrining yangi turi sifatida yuzaga chiqadi. Bu nomalarning formal-poetik jihatlari ham «Muhabbatnoma» yoki Navoiy dostonlaridagi nomalardan farq qiladi.

Jumladan, Muqimiy «Sayohatnoma»si murabba' janri shaklida yozilgan bo'lib, a-a-a-b, v-v-v-b ... usulida qofiyalangan, unda aruzning rajazi musammani solim bahri istifoda etilgan. Misol:

Faryodkim, garduni d m – a
Aylar yurak-bag 'rimni xun, - a
Ko 'rdiki, bir ahli funun, - a
Charx anga kajraftar ekan. - b
Qolmay shaharda toqatim, - v
Qishloq chiqardim odatim, - v
Ilohi yayov, bo 'Isun otim, - v
Gar sayr ham darkor ekan ... - b .[6]

Liro-epik noma ma'lum syujet xususiyatlariga ega bo'lgan asardir. Masalan, «Muhabbatnoma»da lirik qahramon kechinmalari tadrijiy ravishda tasvirlansa, «Sayohatnoma»da lirik qahramonning ko'rganlari bayon qilinadi. Misol:

Ayo zebo sanam shohi qaboyil,
Taoilloh zihi shakl-u shamoyil.
Shakar eming qachon so 'z qilsa og 'oz,
Qilur jon to 'tisi tanlarda pardoz.
Shakarmu emingizyo qand, yo jon,
Uyolur la'lingizdan obi hayvon.[7] («Muhabbatnoma». 7-nomadan).

Misol:

Ko 'rdim chuqur «Chimyon» erur,
Er ostida zindan erur.
Dushmanlari mehmon erur,
Bog' i uning tutzor ekan. («Sayohatnoma»).

Lirik noma aksariyat hollarda shoirlar tomonidan do'stlariga, ustozlariga, ma'shuqa yoki oshiq nomiga yoziladi. Bunday nomalarning eng go'zal namunasi Alisher Navoiy yaratgan. Bunday nomalarda shoiming shaxsi lirik qahramon shaxsi bilan uyg'unlashib ketadi. Kechinmalar tasviri hayotiy va aniq holatda bo'ladi. Misol:

... Azaldin ishq ekan bo'Isa sirishtim,
Qazodin dardu mehnat samavishtim.
Bu ishda kimda tig' i ta' n uroyin,
O 'zumni yoqsa kimni yozg' urayin?[8]
(«Farhod va Shirin». Farhodning Shiringa maktubidan).

Soqiynoma sharq mumtoz adabiyotidagi she'riy shakllardan biridir. Soqiynoma ham she'riyatning tarje'band, tarkibband turlari kabi bir necha banddan iborat bo'ladi. Har bir band masnaviy shaklida qofiyalanadi. «Soqiynoma» soqiyya

murojaat bilan boshlanadi. Shuning uchun ham u «Soqiynoma» deb ataladi. Soqiynoma o'zbek adabiyotiga fors-tojik adabiyoti orqali yetib kelgan.

Xulosa va takliflar. Maktub-nomalar alohida janr sifatida ham shakllandi. O'zbek nomachiligining eng taraqqiy etgan davri XIV – XV asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrda Xorazmiyning “Muhabbatnoma”si, Xo'jandiyning “Latofatnoma”si, Yusuf Amiriyning “Dahnoma” va Sayyid Ahmadning “Taashshuqnoma” kabi asarlari yuzaga keldi. Bu asarlarning muqoyasali tahlili o'zbek nomachiligining tarixi, shakllanish jarayoni, o'ziga xos janr xususiyatlari haqida fikr yuritish imkonini beradi.

XIV asr o'rtalari va XV asrning birinchi yarmida o'zbek adabiyotida alohida mustaqil ishq-muhabbat mavzuidagi janr sifatida shakllangan va rivojlangan noma o'z taraqqiyot kurtaklarini qadimgi og'zaki va yozma adabiyotdan boshlagan. Bu o'rinda qadimgi lirik qo'shiqlardagi vasf-noma izlaridan boshlab “Alpomish” dostonigacha, yozma adabiyotda esa “Qutadg'u bilig” asarigacha eslash joiz bo'ladi. Shu ma'noda Zarafshon vodiysida olib borilgan arxeologik qazilmalar vaqtida ayol kishining qabr toshiga o'yib ishlangan yozuvlardagi vasf motivlarini eslash bu masalaning ildizlarini yanada qadimiy davrlarga olib boradi. Alisher Navoiy o'zining “Farhod va Shirin” dostonini yozar ekan, undagi Farhodning Shiringa, Shirinning Farhodga yozgan maktub-nomalarini yaratishda, Mehinbonu saroyidagi 10 ta olim, shoiralarni tavsif etishda boshqa manbalar qatorida Xorazmiyning “Muhabbatnoma”, Yusuf Amiriyning “Dahnoma” asarlaridan ham ilhomlangani tabiiy. Bu esa nomalar o'zbek epik poeziyasi taraqqiyotida muhim bir bosqich bo'lganligi, epik poeziya taraqqiyotiga sezilarli hissa bo'lib qo'shilganini ko'rsatadi.

Xat, eng avvalo, insonlar o'rtasidagi aloqa vositasi ekanligi ma'lum. Ijodkorlar xat vositasida adabiyotga inson qalbidagi turli kechinmalarning rangin ko'rinishlarini ifodalash uchun murojaat etadilar.

Adabiyot tarixida xatlarning paydo bo'lishi antik davrlarga borib taqaladi. O'zbek adabiyotining ilk taraqqiyot bosqichlarida ham xatdan foydalanilganligi turli manbalar asosida yetib kelgan. Keyinchalik badiiy adabiyotda xat shaklidan foydalanganlar. Nomalarning paydo bo'lishi bunga misol. Xat ijodkorlarning ko'nglidagi gaplarni haqqoniy ifodalashning samarali bir usuliga aylandi

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Т.: Ўзбекистон нашриёти, 2014. Б. 138
2. Жўрабойев О. Мумтоз адабиётда муғаннийнома. Т.: 2016. Б. 3
3. Навоий асарлари луғати. Т.: 1972. Б. 466
4. Xorazmiy. Muhabbatnoma. Muborak maktublar to'lami. Т.: 1987
5. Alisher Navoiyning Farhod va shirin dostoni.
6. Alisher Navoiyning ijodiy merosi va uning jahonshumul ahamiyati. Т.: “Fan” 2001.
7. Alisher Navoiy. Nazm-ul javohir. Asarlar. 15-jild. 1968.
8. Alisher Navoiy. Munshaot. Asarlar. 13-jild. Т.: 1968.
9. Jo'raboyev O. Mumtoz adabiyotda mug'anniyoma. Т.: 2016.
10. Jamolova M. O'zbek adabiyotida noma janri. Т.: 1992
11. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL AND APPLIED SCIENCES Volume: 02 Issue: 05 | May 2021 ISSN: 2660-5317 ИДЕИ ОБ ИДЕАЛЬНОМ ЧЕЛОВЕКЕ, ЯЗЫКЕ, ПРОЦВЕТАНИИ В ЭВОЛЮЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ УЗБЕКСКИХ ДЖАДИДОВ НАЧАЛА XX ВЕКА.

Нематова Зебо Турсунбаевна, Хакимова Муhabбат Алимовна, стр.219-224

12. Khayrullayeva Kamola Ravshanovna, Hakimova Muhabbat Alimovna, and Ne'matova Zebo Tursunbayevna. “THE EXEMPLARY LIFE OF BABUR MIRZA IN THE INTERPRETATION OF STEPHEN MEREDITH”. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, vol. 7, no. 06, June 2021, pp. 295-00, doi:10.17605/OSF.IO/YX2G5.

13. Davlatova M.H. An Integrative history of Aspectual meanings.-JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, Volume 6, ISSUE 4, Apr.-2020.-P.17-22

14. The Problem of “A Strong Personality” in Shakespeare’ Dramas: Richard III and Macbeth. TN Zayniddinova, Middle European Scientific Bulletin, 2022

15. Habibova, M. N. (2021). JORJINA HOUELLNING “QUEEN OF THE DESERT” BIOGRAFIK ASARIDA GERTRUDA BELL TIMSOLI TASVIRI. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(2), 770-778. <https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00260>

16. Habibova, M. N. (2021). The theme feminism in the epistolary novels in modern times. ISJ Theoretical & Applied Science, 11 (103), 1101-1105. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-11-103-124> <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.11.103.124>

17. Manzila Nuriddinovna Habibova. (2022). THE HISTORY OF THE RUSSIAN EPISTOLARY NOVEL IN EIGHTEENTH CENTURY. EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(3), 135–139. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6378797>

18. Manzila Nuriddinovna Habibova. (2022). EVALUATIVE OBSERVATION ON D.H. LAWRENCE’S EPISTOLARY ACHIEVEMENT. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 2(4), 489–494. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6516999>